

УДК: 94:347.7(477.85)

© Андрій Шевченко (Ізмаїл)

ТОРГОВЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО БЕССАРАБСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

У статті автор досліджує впровадження російської митно-податкової системи у торговельне законодавство Бессарабської області протягом першої половини XIX ст.

Ключові слова: Бессарабія, Буджак, мито, податки.

Шевченко А.

Торговое законодательство Бессарабской области в первой половине XIX века

В статье автор исследует внедрение российской таможенно-налоговой системы в торговое законодательство Бессарабской области в первой половине XIX века.

Ключевые слова: Бессарабия, Буджак, налоги, таможенные сборы.

Schewchenko A.

Auction legislation of the Bessarabia in the first half of XIX century

In the article an author explores introduction of the Russian custom-tax system in the auction legislation of the Bessarabia in the first half of XIX age.

Key words: Bessarabia, Budgak, taxes, customs fees.

Історія торговельного законодавства Бессарабії не набула окремого вивчення. Фрагментарно цьому питанню приділили увагу молдавські дослідники В. Томулець, В. Жуков та український науковець Т. Гончарук¹. Науковці здебільшого акцентувалися на наслідках реформ для центральної Бессарабії (сучасної Молдови) і майже не приділяли уваги півдню області (Українське Подунав'я). Головне завдання автор публікації бачить саме у аналізі наслідків уніфікації торговельного законодавства Бессарабії для придунайських портів, які завдяки заходам російських урядовців невдовзі стануть провідними торговельними центрами регіону.

На початку XIX ст. головною причиною гальмування господарського розвитку Бессарабії була існуюча система митного обкладання. Мито збиралося з усіх товарів як на прикордонних, так і на внутрішніх митницях. Крім того, торговців оподатковувало місцеве боярство, Диван (уряд Молдови) та Молдавська православна церква².

Приєднавши Бессарабію у 1812 р., Російська імперія зіткнулася з певним алогізмом: природно-кліматичні, географічні та економічні умови повинні сприяти перетворенню краю на розвинений господарський регіон, але недосконалість торговельного законодавства та митної системи, навпаки, призвели до занепаду краю.

Процес включення бессарабської економіки до загальноросійської затягнувся на десятиліття і мав декілька етапів.

I етап. 1812-1830 рр. – впровадження російського торговельного законодавства було поступовим з урахуванням економічних, природно-кліматичних особливостей краю.

II етап. 1830-1856 рр. – остаточне впровадження у краї російського торговельного законодавства. Впроваджувалася гільдійська реформа, відбувалося переміщення карантинної лінії з Дністра до Пруту та Дунаю.

Російським урядом впродовж 1812-1813 рр. були скасовані турецькі повинності бейлик (податок на продаж овець) та сардарик (7 пар з кожного воза) на привіз тютюну, солі, борошна до Кишинєва³.

Для збільшення привозу бессарабської продукції до Одеси у липні 1813 р. Кабінет міністрів поширив на Бессарабську область безмитний провіз до російських міст. “Бессарабія після входження до складу Російської імперії, повинна отримати всі пільги разом з іншими провінціями”⁴.

31 березня 1816 р. було прийнято новий Митний тариф, згідно за яким бессарабські товари вивозили до російських губерній виключно через Дністровську митно-карантинну лінію, яка була утворена у 1793 р. згідно з Ясським миром між Російською та Османською імперіями. Дністровська лінія включала 2 карантини: Дубосарський та Могилівський і 4 митниці у с. Дубоссари, Могилев, Ягорлик, Маяки, а також 2 митні застави (Ісаківці, Паркани). Офіційний дозвіл на ввезення та вивезення товарів дозволявся при отриманні торговельних свідоцтв і сплати мита згідно з тарифом 1797 р. Строк карантину коливався 10-12 днів. З 1811 р. на Дністрі утворюється Дубоссарський та Одеський митні округи, де перший приймає товари суходелом, другий – водним шляхом⁵. Таким чином, у 1816 р. були скасовані усі торговельні податки, що існували за часів Османської імперії.

З прийняттям 29 квітня 1818 р. Статуту Бессарабської області на край розповсюджувалося загальноросійське законодавство стосовно ведення зовнішньої та внутрішньої торгівлі. У жовтні 1823 р. на Бессарабію поширився митний тариф 1822 р., який сучасний український дослідник Т. Гончарук назвав “поворотним моментом російської митної політики... різкий перехід від сприяння імпорتنюї

торгівлі до суворого протекціонізму”⁶. Згідно з ним спрощувалася процедура оформлення та вивезення товарів до російських губерній і вводилося подвійне мито на імпорт вина, фруктів, горіхів з Валахії та Османської імперії.

У 1824 р. Новоросійський генерал-губернатор М. С. Воронцов підготував звіт для Департаменту зовнішньої торгівлі “Правила для торгівлі з Бессарабією”. Він, зокрема, висловився за перенесення митної лінії до Дунаю та Пруту, після чого б відпала необхідність прийняття нових правил для торгівлі з краєм. 17 лютого 1825 р. Державна рада Російської імперії затвердила відкориговані міністром фінансів Є. Ф. Канкріном “Правила для торгівлі з Бессарабією” (далі “Правила”)⁷.

У нових “Правилах” на Бессарабію без обмежень поширювався Митний тариф 1822 р. Іноземні вироби дозволялося ввозити з Бессарабії до Росії тільки через Дубоссарську та Могилівську митниці. Турецькі вироби дозволялося ввозити тільки через Скулянську та Ренійську митниці, австрійські вироби – через Новоселицьку митницю. Вивезення іноземних товарів до Росії морем дозволялося тільки через Рені. Бессарабські вироби, що вивозилися до Росії, поділялися на 2 групи: вироби, що не обкладалися митом (збіжжя, коноплі, риба, ікра, шкіри, сіль); вироби, на які треба надати посвідчення про їх місцеве виготовлення (вино, горілка, фрукти, горіхи, тютюн, сир віск, мед).

Право на ведення торгівлі надавалося усім мешканцям Бессарабської області та російським купцям I і II гільдій.

Таким чином, нові “Правила” мали двояке значення: з одного боку, це було обмеження бессарабської зовнішньої торгівлі, з іншого – вони сприяли виробництву та реалізації на російських ринках господарської продукції. У свою чергу, дунайські порти отримали виняткові пільги на імпорт турецької продукції та продаж її до російських міст. Рені стає обласним центром з імпортової торгівлі, що позитивно позначилося на поширенні товарно-грошових відносин на Півдні Бессарабії. Як зазначили сучасники: “Бессарабія вела досить жваву торгівлю через Ізмаїл та Рені”⁸.

24 грудня 1828 р. Міністерство фінансів організувало в Ізмаїлі Головну митницю із зберігання іноземних товарів. Іноземці отримали право безмитного провезення до всіх російських губерній, окрім ввезення тканин до Санкт-Петербурга. Така пільга була надана місту терміном на 25 років⁹.

Отже, з 1829 р. торговельним центром області знову стає Ізмаїл. Як зазначив А. О. Скальковський, “бессарабські торговці все більше відправляли збіжжя морем через Ізмаїл”¹⁰.

Законодавчі заходи російських урядовців 1812-1829 рр. привели до посилення торговельних зв'язків з російськими губерніями і сприяли остаточному залученню бессарабського господарського комплексу до загальноросійської економічної системи.

Наприкінці 1827 р. генеральний штаб імперської армії розробив план бойових дій проти Османської імперії. На думку головнокомандуючого 2 армією генерал-фельдмаршала П. Х. Витгенштейна, у випадку війни Дністровський карантин значно ускладнював постачання до армії продовольства і фуражу. Його висновками скористався М. С. Воронцов, який знову зауважив: Дністровська митно-карантинна лінія заважає економічному розвитку краю і становить загрозу російським військам у Молдавії.

25 лютого 1828 р. імператор Микола I затвердив план П. Х. Витгенштейна. У випадку війни передбачалося закриття Дністровської карантинної лінії, залишалася декілька митних застав для пропуску продовольства до армії. Таким чином, основним приводом для вирішення цього важливого і дискусійного для російських урядовців питання стала чергова російсько-турецька війна 1828-1829 рр.¹¹

Після завершення російсько-турецької війни 1828-1829 рр. іменним наказом Сенату від 26 вересня 1830 р. митна лінія була остаточна перенесена з Дністра до Пруту та Дунаю. З 1 березня ліквідувалися Дубоссарський митний округ та Маякська і Парканська митниці Одеського митного округу. Однак продовжували діяти правила перетинання Дністровського карантину.

Утворювалися 2 митні округи: Скулянський та Ізмаїльський. Ізмаїльський митний округ проходив від Ізмаїльського градоначальства до Акермана і складався з Ізмаїльської митниці, яка отримала право зберігання і відправки іноземних товарів, та Ренійської, Акерманської застав. Утворювалися карантини в м. Ізмаїл, Рені, Акерман, с. Базарчук. Для покращення зовнішньої та внутрішньої торгівлі скасовувалися “Правила для торгівлі з Бессарабією 1825 р.”¹²

Скасування Дністровської митної лінії та зняття торговельних обмежень лише сприяло розгортанню торговельних відносин. Обороти всіх бессарабських митниць зросли майже у 1,9 рази.

Обороти митниць Бессарабської області (у крб асигнаціями)¹³.

Митниці та застави	Роки	
	1828-1830	1831-1832
Скуляньський митний округ		
РАЗОМ	868 253	1 273 736
Ізмаїльський митний округ		
РАЗОМ	105 269	560 362
Разом усі митниці	973 522	1 834 098

Позитивні результати скасування дністровських митниць офіційно визначили місцеві урядовці. Голова Скуляньського митного округу, звітуючи за 1831 р., зазначив: “З відкриттям вільного сполучення з Імперією повалилася внутрішня промисловість Бессарабії. Це відбулося через покращення постачання російських промислових виробів за нижчими цінами, водночас збут бессарабських фруктів, продовольства та вина став зручнішим”¹⁴.

У доповіді “Про сільське господарство Новоросії та Бессарабії” 1859 р. зазначалося, що протягом останніх 25 років у зв’язку з поширенням попиту на продовольство в Одесі площа посівів зросла у 4 рази. Ряд дослідників (Г. Неболсин) взагалі називали ліквідацію дністровських митниць “повторним приєднанням краю до Росії”¹⁵.

З ліквідацією дністровських митниць відбувся новий етап уніфікації торговельного законодавства. Були скасовані усі перешкоди, що гальмували інтеграцію бессарабського ринку до загальноросійського. Бессарабія, особливо її південно-стєпова зона, стала основним постачальником землеробської продукції до Одеси, посилюючи тим самим експортні можливості цього порту. На початку 1830-х рр. російський уряд остаточно переорієнтував бессарабський господарський комплекс на потреби російської економіки.

Водночас з ліквідацією Дністровської митної лінії царський уряд провів гільдійську реформу, на якій наполягав М. С. Воронцов.

У жовтні 1829 р. Департамент зовнішньої торгівлі надав Департаменту різних податків та зборів рішенням Кабінету міністрів від 27 вересня 1827 р. “Проведення в Бессарабії гільдійської реформи зразка 1824 р.” 26 вересня 1830 р. цей проект затвердив Сенат¹⁶.

За реформою бессарабським торговцям було надано ряд додаткових пільг: “Усім корінним бессарабським купцям надати 10 років пільг, починаючи з 1831 р. Купці, селяни, міщани та прикажчики звільняються від сплати за торговельне свідоцтво протягом перших 5 років, у наступні 3 роки сплачується 25 % гільдійських податків, в останні 2 роки – лише 50 %”. Бессарабські селяни отримали право бути внесеними до купецького стану, якщо поміщики та інші стани “не мають до них грошових претензій”¹⁷.

Пільги надавалися також іноземцям, які протягом 10 років проживали у Бессарабії і прийняли російське підданство. Для отримання торговельного свідоцтва було необхідно надати міській думі або ратуші письмовий звіт про майновий стан та вартість капіталу. Після сплати міських або земських повинностей відбувалося зарахування до гільдій, враховуючи майновий стан. Оскільки гільдійська реформа значно зменшувала і спрощувала оподаткування населення, то майже всі міщани до літа 1832 р. (коли закінчувався термін подання прохання на отримання купецтва) записувалися до торговців.

Протягом перших 5 років дозволялося всім займатися експортно-імпортними операціями, у наступні 3 роки право на закордонну торгівлю отримували купці I-II гільдії, а купцям III гільдії дозволялося займатися торгівлею лише за загальним законодавством (зі сплатою всіх податків).

За постановою Сенату 1839 р., ці пільги були продовжені спочатку до 1 січня 1844 р., а пізніше до 1 січня 1848 р. Так, у 1835-1840 рр. з Акермана 3 купці II гільдії та 6 купців III гільдії вивезли до Одеси 50 тис. пудів сала, 9 тис. пудів вовни, 56 тис. чвертей пшениці, 17 тис. шкір, 60 тис. пудів солі вартістю у 1,4 млн крб.¹⁸

Протягом перших пільгових 5 років кількість купецтва та їх капіталу значно зросла. Наприклад, у Кишиневі у 1831-1835 рр. було видано 1726 свідоцтв, тоді як у 1836-1840 рр. – 1208. Особливо швидко цей процес відбувався в Ізмаїльському градоначальстві, яке було регіональним лідером у закордонній торгівлі. Так, у Ізмаїльському архіві збереглося прохання селян с. Новопавлівки Акерманського повіту щодо зарахування їх до гільдійського купецтва¹⁹. Цей факт яскраво свідчить про “гільдійську лихоманку”, де якої залучалися всі бажаючі. Наприклад, у 1828 р. в Ізмаїлі мешкали три купці I-II гільдій, що мали право на закордонну торгівлю. Торгові обсяги кожного з них склали 10 тис., 25 тис., 50 тис. крб. У 1831 р. закордонною торгівлею в Ізмаїлі займалися вже 58 купців, у Рені – 25. У 1834 р. до купців I гільдії градоначальства належало 8 осіб, II гільдії – 21 особа, III гільдії – 73²⁰. Най-

більш заможними ізмаїльськими комерсантами були купці I гільдії О. Миланович, Д. Карасівський, Л. Галярді, Н. Ілтяді, К. Хаджи-Макаров; II гільдії – Ф. Тульчіанов, Г. Верига, Г. Сідера. Кожний з цих неогоціантів у 1839 р. мав торговельних обертів не менше 100 тис. крб. Окрім того, Ізмаїл займав за цими показниками не лише провідне становище серед інших портів Російської імперії на Дунаї, але й серед міст Бессарабської області загалом (20-25 % усіх купецьких капіталів у 1820–840-х рр.)²¹.

Гільдійська реформа сприяла формуванню купецького стану серед іноземних колоністів. За свідченням І. Анцупова, наприкінці 1830-х рр. тут налічувалося до 70 гільдійських торговців, капітал кожного з яких перевищував 100 тис. крб. Відомими купцями були болгарські неогоціанти брати Кирило, Дмитро, Георгій Мінкови. У 1834-1840 рр. вони займалися продажем вина і купували збіжжя за кордоном²².

У 1840-1850-х рр. більшість купців свідомо записуються до III гільдії, щоб займатися лише внутрішньою торгівлею, яка за морським статутом не обкладалась податками при привезенні товарів до російських міст, зокрема Одеси. Скорочення закордонних операцій також було зумовлено зростанням конкуренції з боку валаських та австрійських комерсантів і протекціоністською політикою Австрійської імперії: якщо торговець не зміг продати товар, зокрема худобу, в Австрії, то при поверненні через кордон він сплачував подвійне мито.

Відомості автора підтверджуються обласною статистикою: у 1852-1861 рр. з 8640 гільдійських свідоцтв у Бессарабській області 682 отримали мешканці Ізмаїла (7,9 % від загальної кількості), 420 – Аккермана (4,9 %), 154 – Кілії (4,8 %), 142 – Рені (1,6 %), 141 – Кагула (1,6 %) та 6 – у Вилково (0,1 %). Разом – 1545 свідоцтв, що складало майже 21 % від їх загальної кількості. Однак свідоцтв I-II гільдій було видано лише в Ізмаїлі та Рені – 184 (12 % від загальної кількості виданих на Півдні Бессарабії та 35,8 % – в Бессарабії)²³.

Розміри купецьких капіталів наприкінці 1840-х рр.²⁴

Повіти та гільдія купців	Сума капіталу	Кількість торговельних лавок
Аккерман III гільдія	-	77
Кілія III гільдія	38 600	40
Ізмаїл		
I гільдія	90 000	116
II гільдія	150 000	
III гільдія	206 400	
Рені III гільдія	-	33
Разом	485 000	266
Бессарабська обл.	2 075 400	1 192

Після передачі придунайських земель Молдавському князівству в Бессарабії відбувається остаточна переорієнтація торговців на внутрішньоімперський ринок. Голова Ізмаїльської митниці у 1858 р. звітував Бессарабському військовому губернатору: “Купецтво після відходу Півдня Бессарабії не шукають нових торговельних шляхів, а через Дунай не вивозять, боячись молдавського подвійного мита”. Отже, гільдійська реформа 1830 р. сприяла встановленню торговельних зв’язків з російськими губерніями та дунайськими країнами і створила всі необхідні умови для зрівняння бессарабських комерсантів із російським купецтвом. Водночас вона зберегла певні пільги для мешканців Бессарабії. Протягом наступних 18 років аккерманські купці III гільдії продовжували займатися закордонною торгівлею²⁵.

Економічні реформи російського уряду першої половини XIX ст. привели до уніфікації торговельного законодавства Бессарабії до потреб загальноросійського ринку. Протягом 1813-1830 рр. була скасована турецька митно-податкова система, впроваджені російські митні тарифи, ліквідовані митно-карантинні перешкоди розвитку торговельних відносин між Бессарабською областю та Російською імперією, бессарабські комерсанти були зрівняні у правах з російським купецтвом.

Позитивними наслідками прийнято вважати формування єдиного бессарабського ринку з певними регіональними особливостями, поширення торговельних зв’язків із російськими губерніями, розгортання зовнішньої торгівлі з Австрією. До негативних прихильники автономії краю відносили засилля російської промислової продукції, обмеження зовнішньої торгівлі з Валахією, Туреччиною, скасування деяких пільг бессарабським купцям тощо²⁶.

Автор вважає головним досягненням реформ 1813-1830 рр. поширення товарно-грошових відносин у краї, яке активізувало розгортання виробничих сил і сприяло становленню ринкового господарства на Півдні Бессарабії.

- ¹ Гончарук Т.Г. Транзитна торгівля в Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: дис... докт. іст. наук. 07.00.01. “Історія України”. – К., 2010. – 461 с.; Жуков В.И. Торговые правила в Бессарабии и влияние их на развитие внутренней торговли в первой половине XIX ст. // Ученые записки Кишиневского университета (история). – 1962. – Т. 48. – С. 79-92; Томулец В. Н. Торговое законодательство и торговля Бессарабии с другими губерниями России в дореформенные десятилетия (1812-1861 гг.): дисс. ... канд. ист. наук. 07.00.02. “История СССР”. – Кишинев, 1988. – 260 с.
- ² Миронов Б. Н. Внутренний рынок России во второй половине XVIII – первой половине XIX в. – Л., 1961. – С.9.
- ³ Мунтян М. П. Экономическое и социальное развитие дореформенной Бессарабии.: автореф. дисс...докт. ист. наук. по специальности 07.0571 “История СССР”. – Кишинев, 1971. – 44 с.
- ⁴ Накази головнокомандуючого Дунайською армією про дозвіл вивозити товари за кордон та до Росії // Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ). – Ф.1. Молдавських сенаторів. – Оп.1. – Спр. 4063. – Арк. 1
- ⁵ Кочергин В. А. Наброски по истории города Дубосар и прилежащего Поднепровья (Херсонской губернии) 1648-1870. – Одесса, 1911. – С. 25, 27.
- ⁶ Гончарук Т.Г. З історії вивчення української економіки першої половини XIX ст.: Історіографічні нариси. – Одеса, 1999. – С. 42-43.
- ⁷ Томулец В. Н. Торговое законодательство и торговля Бессарабии с другими губерниями России в дореформенные десятилетия (1812-1861 гг.)... – С. 47.
- ⁸ Скальковский А. А. Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области // Журнал министерства внутренних дел (ЖМВД). – 1846. – Ч. 13. – С. 437-438.
- ⁹ Наказ Сенату від 6 жовтня 1828 р. про надання 25-річної торгової пільги м. Ізмаїл. –НАРМ – Ф.6. Бессарабське губернське правління. – Оп.2. – Спр. 11. – Арк. 3-4, 7.
- ¹⁰ Скальковский А. А. Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области... – С. 439.
- ¹¹ Томулец В. Н. Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1930 гг. (По данным торговых свидетельств) // Известия АН МССР. Серия общественных наук. – 1984. – № 2. – С. 68-69.
- ¹² Указ Сената “Про правила, составленные Министерством финансов, относительно торговли из Одессы до границ Молдавии и про предоставлении Измаильской таможене права отправлять, привезенные к ней товары на складирование” // Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1836. – Собр. 2. – Т. VI – № 4409. – С. 216.
- ¹³ Томулец В. Н. Торговое законодательство и торговля Бессарабии с другими губерниями России в дореформенные десятилетия (1812-1861 гг.)... – С. 71.
- ¹⁴ Там само. – С. 72.
- ¹⁵ Неболсин Г. Статистическое обозрение внешней торговли в Российской империи. – СПб., 1850. – С. 138.
- ¹⁶ Постановка Сенату про затвердження додаткових статей Митного статуту від 28 січня 1831 р. // Комунальне підприємство “Ізмаїльський архів”. – Ф.56. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.10.
- ¹⁷ Томулец В. Н. Торговое законодательство и торговля Бессарабии с другими губерниями России в дореформенные десятилетия (1812-1861 гг.)... – С. 77-78.
- ¹⁸ Там само. – С. 216.
- ¹⁹ Перелік осіб, що записалися в гільдію купців по Ізмаїлу в 1834 р. // Комунальне підприємство “Ізмаїльський архів”. – Ф. 56. – Оп.1. – Спр. 310. – Арк. 2.
- ²⁰ Там само. – Арк. 5.
- ²¹ Жуков В. И. Города Бессарабии 1812-1861. – Кишинев, 1964. – С. 53.
- ²² Анцулов И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870 гг.). – Кишинев, 1978. – С. 188, 191, 192.
- ²³ Шаковский И. О ревизорском числе купцов всех гильдий и разрядов // Записки Бессарабского общества статистического комитета (ЗБОСК) – Кишинев, 1864. – Т. I. – С. 24.
- ²⁴ Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. XI. – Ч. 3. – Бессарабская область. – СПб, 1849. – С. 303.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Кассо Л. А. Византийское право в Бессарабии. – М., 1907. – С. 63.

УДК: 94:622.3(477.85)“186/19”

© Василь Ботушанський (Чернівці)

З ІСТОРІЇ РОЗВІДКИ І ВИДОБУТКУ КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ ТА НАФТИ НА БУКОВИНІ (60-ті рр. XIX – початок XX ст.)

У статті на основі залучення маловідомих джерельних матеріалів розкрито історію розвідки і видобутку кам'яного вугілля та нафти на Буковині (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). Показано вплив цього промислу на економіку краю у зазначений період.

Ключові слова: Буковина, кам'яне вугілля, нафта.

Ботушанский В.

Из истории разведки и добычи каменного угля и нефти на Буковине (60-е гг. XIX – начало XX в.)

В статье на основе привлечения малоизвестных источников раскрыта история разведки и добычи каменного угля и нефти на Буковине (60-е гг. XIX – начало XX в.). Показано влияние этого промысла на экономику края в указанный период.

Ключевые слова: Буковина, каменный уголь, нефть.

Botushansky V.

From the history of exploration and production of coal and oil in Bukovina (60-ies of XIX - early XX century)

The article based on the involvement of little-known source material disclosed in the history of exploration and production of coal and oil in Bukovina (60-ies of XIX – early XX century). The influence of fishing on the edge of the economy in the period.

Key words: Bukovyna, coal, oil.